

STD : 11

વाणिज्य व्यवस्था અને સંચાલન

પાઠ : 7

જાહેરક્ષેત્ર, ખાનગીક્ષેત્ર અને વૈક્ષિક સાહસો

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

- (1) નીચેનાંમાંથી કયું સ્વરૂપ જાહેરક્ષેત્રનું નથી ?
- (A) ખાતાકીય સંચાલન
- (B) વૈયક્તિક માલિકી
- (C) જાહેર નિગમ
- (D) સરકારી કંપની

(2) નીચેનાંમાંથી ક્યા સ્વરૂપના કર્મચારીઓને સરકારી
કર્મચારીઓના નિયમો લાગુ પડે છે ?

(A) ખાતાકીય સંચાલન

(B) જાહેર નિગમ

(C) સરકારી કંપની

(D) ખાનગી કંપની

(3) ક્યું ધંધાકીય સ્વરૂપ સૌથી જૂનું ગણાય છે ?

(A) જાહેર સાહસો

(B) ખાનગી સાહસો

(C) વૈશિક સાહસો

(D) જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી

(4) ખાનગી વૈશ્વિક સાહસો માટે નીચેનામાંથી કઈ વિગત ખોટી છે ?

(A) આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે મોટા પાયે કાર્યરત હોય છે.

(B) કદ અને કેચાણ વિશાળ હોય છે.

(C) સંસદ કે વિધાનસભાનો સીધો અંકુશ હોય છે.

(D) મજબૂત આર્થિક સંઘરતાને કારણે રાજકીય વર્ચસ્વ વધારે હોય છે.

(5) જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી માટે નીચેનામાંથી કઈ વિગત ખોટી છે ?

(A) જરૂરી જમીન સરકાર પાસેથી તેમણે જાતે ખરીદવાની છે.

(B) ચોક્કસ સમય સુધી લાભાર્થીઓ પાસેથી કી વસ્તુલવામાં આવે છે.

(C) માળખાગત સેવાઓનું સર્જન પોતાનાં રોકાણથી કરે છે.

(D) ચોક્કસ સમયગાળા પછી તેમણે કરેલું માળખું સરકારને સુપરત કરવાનું રહે છે.

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક - બે વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) જાહેરક્ષેત્ર એટલે શું?

➤ જે એકમોની માલિકી, સંચાલન અને અંકુશ સરકારને હસ્તક હોય ત્યારે તેને જાહેરક્ષેત્ર કહેવાય.

(2) જાહેરક્ષેત્રનાં ત્રણ સ્વરૂપોનાં નામ આપો.

➤ જાહેરક્ષેત્રનાં ત્રણ સ્વરૂપો છે: (1) ખાતાકીય સંચાલન,
(2) જાહેર નિગમ અને (3) સરકારી કંપની.

(3) સરકારી કંપનીમાં સરકારી મૂડીનું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું કેટલું હોય છે ?

➤ સરકારી કંપનીમાં સરકારી મૂડીનું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું 51% હોય છે.

(4) સરકારી કંપનીમાં શેર કોના નામે ધારણ કરવામાં આવે છે ?

➤ સરકારી કંપનીના શેર રાષ્ટ્રપતિના નામે ધારણ કરવામાં છે.

(5) ધંધાકીય એકમોનું સૌથી જૂનું સ્વરૂપ કયું છે ?

➤ ધંધાકીય એકમોનું સૌથી જૂનું સ્વરૂપ ખાનગીક્ષેત્ર છે.

(6) વૈશિક સાહસનો અર્થ જણાવો.

➤ જ્યારે કોઈ ધંધાકીય એકમ પોતાની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ
વૈશિક ધોરણે લાવે તને વૈશિક સાહસ કહેવાય.

(7) જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી એટલે શું ?

➢ જે માળખાના વિકાસ માટે સરકાર જમીન આપે, વિકાસ માટેનું રોકાણ ખાનગીક્ષેત્ર કરે જેના બદલામાં સરકાર ખાનગીક્ષેત્રને અમુક ચોક્કસ વર્ધના સમયગાળા માટે માળખાના લાભાર્થીઓ પાસેથી ફી મેળવે, જગવણીનું કાર્ય ખાનગીક્ષેત્ર તે સમયગાળા દરમિયાન કરે તેને જાહેર-ખાનગી ભાગીદારી કહેવાય.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) ધંધાકીય વ્યવસ્થાનાં વિવિધ સ્વરૂપોની માત્ર યાદી બનાવો.
- ધંધાકીય વ્યવસ્થાનાં વિવિધ સ્વરૂપોની યાદી આ મુજબ
છ: (1) કૈયક્ષિક માલિકી, (2) ભાગીદારી, (3) હિંદુ અવિલક્ત
કુટુંબ, (4) સહકારી મંડળી, (5) સંયુક્ત હિસ્સાવાળી કંપની, (6)
સરકારી ખાતું, (7) જાહેર નિગમ અને (B) સરકારી કંપની.

(2) જાહેરક્ષેત્ર દ્વારા સંતુલિત પ્રાદેશિક વિકાસ કેવી રીતે થઈ શકે છે?

- પછાત વિસ્તારોમાં ખાનગીક્ષેત્રના રોકાણકારો મૂડીરોકાણ કરવા આકર્ષાતા નથી. ત્યાં સરકાર મૂડીરોકાણ કરી સંતુલિત પ્રાદેશિક ઔદ્યોગિક વિકાસ કરી શકે છે.
- ભારત સરકારે રાઉરકેલા, લીલાઈ, બોકારો વગેરે ઔદ્યોગિક રીતે પછાત વિસ્તારોમાં લોખંડનાં કારખાનાઓમાં મૂડીરોકાણ કરી ઔદ્યોગિક વિકાસ કરેલ છે.

(3) ખાતાકીય સંચાલન એટલે શું ? ઉદાહરણથી સ્પષ્ટતા આપો.

- સરકાર હંમેશાં પોતાનું કામકાજ વિવિધ ખાતાંઓ દ્વારા કરાવે છે.
- જ્યારે કોઈ સરકારી ખાતા દ્વારા જાહેરક્ષેત્રનું સંચાલન થતું હોય ત્યારે તેને ખાતાકીય સંચાલન કહે છે.
- સરકારી ખાતાનું સંચાલન સરકારી અધિકારીઓ દ્વારા થતું હોય છે અને બધા કર્મચારીઓ સરકારી કર્મચારી ગણાય છે.

- સરકારી ખાતાં કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય દ્વારા સંચાલિત થતાં હોય છે.
- તેમને કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય સરકારના નીતિ-નિયમો લાગુ પડે છે.
દિ. ટપાલ ખાતું, રેલવે વગેરે.

(4) “ખાનગી સાહસોનું એકમાત્ર ધ્યેય વધુ નફો મેળવવાનું હોય છે.” - ચચો.

- ખાનગી સાહસોનું એકમાત્ર ધ્યેય વધુ નફો મેળવવાનું હોય છે, તે વિધાન વર્તમાન સમયમાં સંપૂર્ણપણે સાચું નથી.
- ખાનગી સાહસોનો મુખ્ય હેતુ જોકે નફાનો હોય છે, પરંતુ નફાના હેતુની સાથે સાથે સામાજિક જવાબદારીનો હેતુ પણ ખાનગી સાહસ સ્વીકારે છે.

- ખાનગી સાહસોએ પર્યાવરણ સુરક્ષા, મહિલા સશક્તીકરણ,
સાક્ષરતા જેવા સામાજિક ઘ્યાલો પણ સ્વીકાર્ય છે.
- આ રીતે ખાનગી સાહસોએ નફને પ્રાથમિકતા આપીને પણ
સામાજિક જવાબદારીઓનો સ્વીકાર કર્યો છે.

(5) ખાનગીસાહસોનું અર્થતંત્રમાં મહત્વ જણાવો.

- ખાનગી સાહસ એ અર્થતંત્રનું સૌથી જૂનું સ્વરૂપ છે.
- ખાનગી સાહસ દ્વારા અર્થતંત્રની પ્રવૃત્તિઓની શરૂઆત થઈ હતી.
- અગાઉના સમયમાં ખાનગી સાહસો દ્વારા જ ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ સંચાલિત થતી હતી.
- ખાનગી સાહસ હાલમાં પણ દેશના અર્થતંત્રમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

- દેશની આર્થિક પ્રગતિ ખાનગી સાહસોને આભારી છે. તેમનો રાષ્ટ્રીય આવકમાં મહત્વનો હિસ્સો છે.
- ખાનગી સાહસનું અસ્તિત્વ સદીઓથી ચાલતું આવ્યું છે.

(6) વૈશિક સાહસોનું ભારતીય અર્થતંત્રમાં શું મહત્વ છે ?

- 1991 અગાઉ ભારતમાં વૈશિક સાહસોનો પ્રવેશ ધીમી ગતિએ થતો હતો. પરંતુ ઉદ્યારીકરણની નીતિ અપનાવ્યા પછી વૈશિક સાહસોનો પ્રવેશ અને પ્રસાર ઝડપી બન્યો.
- ભારતના અનેક ઔદ્યોગિક ગૃહો હાલમાં પોતાનો ધંધો વિદેશનાં બજારોમાં વિકસાવી રહ્યાં છે. આ સાહસો કે કંપનીઓ વિશ્વના અનેક દેશોમાં પોતાની વસ્તુઓ કે સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

- વૈશિક સાહસોનાં વેચાણ અને આવક રાજ્યીય કંપનીઓની તુલનામાં વધારે હોય છે.
- આ રીતે વૈશિક સાહસો સમગ્ર વિશ્વના અર્થતંત્ર પર પોતાના જંગી મૂડીરોકાણા, સારી શાખ અને અદ્યતન ટેકનોલોજીને કારણે અસરકારક પુરવાર થઈ રહ્યાં છે.
- બીજા દેશોમાંથી ભારતમાં આવીને કોકાકોલા, પેસ્સી, મેકડોનાલ્ડ, નોકિયા, સોની, જનરલ મોટર્સ વગેરે વૈશિક સાહસો ધંધો કરે છે.

➤ હાલમાં ભારતની કંપનીઓ જેવી કે ઇન્ડોસિસ, રિલાયન્સ,
મારુતિ, વીપ્રો, ઓ.એન.જી.સી., ટાટા સ્ટીલ, એશિયન પેઇન્ટ્સ
વગેરે વિશ્વના અન્ય દેશોમાં જઈને ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ કરે છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) ખાતાકીય સંચાલન એટલે શું ? તેની લાક્ષણિકતાઓ જણાવો.

- ખાતાકીય સંચાલનનો અર્થ :
- જ્યારે જાહેરક્ષેત્રની પ્રવૃત્તિનું સંચાલન અને વહીવટ સરકારના એક ખાતા તરીકે થાય ત્યારે તે ખાતાકીય સંચાલન કે સરકારી ખાતા દ્વારા સંચાલન કરેવાય.

- સરકારી ખાતાં દ્વારા ચાલતા એકમનું સંચાલન સરકારી સનદી અધિકારીઓ દ્વારા થાય છે.
- કર્મચારીઓને કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય સરકારના નીતિનિયમો લાગુ પડે છે.
- ભારતમાં તાર-ટપાલ, રેલવે, આકાશવાણી વગેરે સરકારી ખાતાંન ઉદાહરણ છે.

- ખાતાકીય સંચાલન(સરકારી ખાતા)ની લાક્ષણિકતાઓ :
 1. નાણાંની ફાળવણી :
- ખાતાકીય સંચાલનના ઉદ્ઘોગને જરૂરી ખર્ચ માટે નાણાંની ફાળવણી સરકારના અંદાજપત્ર દ્વારા થાય છે.
- તેનો જરૂરી ખર્ચ સરકારી તિજોરીમાંથી થાય છે અને તેની આવક સરકારી તિજોરીમાં જમા થાય છે.

2. હિસાબોની જગવણી :

- સરકારી ખાતાના હિસાબોની જગવણી જે-તે વિભાગ કરે છે. તેનું ઓડિટ નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક (CAG-Comptroller and Auditor General) કરે છે.

3. કર્મચારીઓની નિમણૂક :

- સરકારી ખાતાના કર્મચારીઓની નોકરીની શરતો, ભરતી, પસંદગી વગેરે સરકારી કર્મચારીઓ જેવી જ હોય છે. તેથી તેઓ સરકારી કર્મચારીઓ ગણાય છે.

4. સરકારી સંચાલન અને અંકુશ :

➤ સરકારના અન્ય ખાતાની જેમ જ આવા જહેર સાહસો પર જે-તે ખાતાના પ્રધાનનો સીધો જ અંકુશ, દેખરેખ અને માર્ગદર્શન હોય છે.

5. ઉત્તરદાયિત્વ :

➤ જે-તે સરકારી ખાતાની કામગીરીની જવાબદારી તે ખાતાના પ્રધાનની હોય છે. ખાતાનો પ્રધાન સંસદ કે વિધાનસભાને જવાબદાર હોય છે.

6. સરકારી નીતિનો અમલ :

➤ સરકારી ખાતાં દ્વારા સરકારી નીતિ અને પ્રધાનોની હચ્છાનો અમલ ઝડપથી થતો હોય છે.

(2) જહેર નિગમનો અર્થ આપી તેની લાક્ષણિકતાઓ વર્ણવો.

- જહેર નિગમનો અર્થ :
- સંસદ કે વિધાનસભાના ખાસ કાયદાથી અસ્તિત્વમાં આવેલા જહેર સાહસને જહેર નિગમ કહે છે.
- જહેર નિગમની સત્તા, ફરજો, અધિકારો, જવાબદારીઓ, કર્મચારીઓની નોકરીના નિયમો અને સરકારી ખાતા સાથે કાયદાથી સંબંધ વર્ગેરેની જોગવાઈ આ કાયદામાં કરવામાં આવે છે.

➤ ભારતીય જીવનવીમા નિગમ, ઇન્ડિયન એરલાઇન્સ, ઓદ્યોગિક
નાણાં કોપોરિશન, ફુડ કોપોરિશન ઓફ ઇન્ડિયા, ગુજરાત રાજ્ય
શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ વગેરે જાહેર નિગમનાં ઉદાહરણ છે.

□ જાહેર નિગમની લાક્ષણિકતાઓ :

1. સ્થાપના :

➤ સંસદ કે વિધાનસભાના ખાસ કાયદાથી જાહેર નિગમની
સ્થાપના અને સંચાલન થાય છે.

➤ આ કાયદામાં જહેર નિગમના હેતુઓ, અધિકારો, જવાબદારી, કાર્યક્ષેત્ર, ખાસ સવલતો વગેરેની જોગવાઈ કરવામાં આવે છે.

2. માલિકી :

➤ જહેર નિગમની માલિકી કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકાર કે બંનેની સંયુક્ત હોય છે.

➤ જહેર નિગમની નાણાકીય જવાબદારી અને નકાની વહેંચણી સરકાર પાસે હોય છે. જો નુકસાન થાય, તો તે સરકાર ભોગવે છે.

3. સરકાર દ્વારા મૂડીલંડોળ :

➤ જહેર નિગમની મૂડી સરકાર પૂરી પાડે છે. જરૂર પડતાં તે સરકાર કે જહેર જનતા પાસેથી ઉછીની મૂડી મેળવી શકે છે.

4. અલગ અસ્તિત્વ :

➤ જહેર નિગમને કાયદા દ્વારા કાયદેસરનું અલગ વ્યક્તિત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. તે કંપનીની જેમ બધા જ લાભ મેળવી શકે છે.

5. સંચાલનમાં સ્વતંત્રતા :

- જાહેર નિગમની માલિકી સરકારની હોવા છતાં તે સંપૂર્ણપણે આંતરિક સ્વતંત્રતા ધરાવે છે. તેના રેજબરોજના વહીવટમાં પ્રધાન ઉખલગીરી કરતા નથી.
- નિર્ણયો લેવા અને તેનો અમલ કરવા જાહેર નિગમ સ્વતંત્ર છે.

6. કર્મચારી નિયમો :

- જાહેર નિગમના કર્મચારીઓ સરકારી કર્મચારી ગણાતા નથી.
- તેથી તેમને સરકારી કર્મચારીઓના નિયમો લાગુ પડતા નથી.

- જહેર નિગમના કર્મચારીઓની નોકરીના નિયમોની જોગવાઈ જે-તે નિગમના કાયદામાં કરેલ હોય છે. તે મુજબ કર્મચારીઓએ ફરજ બજાવવાની હોય છે.
- કેટલીક વાર સરકારી અધિકારીઓને જહેર નિગમના સંચાલન માટે પ્રતિનિયુક્તિ (Deputation) ઉપર રાખવામાં આવે છે.

7. સંચાલક મંડળ દ્વારા સંચાલન :

- જહેર નિગમનો વહીવટ સંચાલક મંડળ દ્વારા થાય છે, જેની નિયુક્તિ સરકાર કરે છે.
- તેના સંચાલક મંડળમાં ધંધાદારી નિષ્ણાતો, વ્યાવસાયિક અને સફળ ધંધાદારી વ્યક્તિઓ અને જહેર જીવનની વ્યક્તિઓ હોય છે.
- સંચાલક મંડળ નીતિધાતરની કામગીરી કરે છે.

➤ જ્યારે મુખ્ય વ્યવસ્થાપક તેના અમલની કામગીરી અને નીતિ
મુજબ રોજબરોજનો વહીવટ સંભાળે છે.

8. સંસદ-વિધાનસભાને જવાબદાર :

➤ જહેર નિગમની કાર્યવાહીનો અહેવાલ વિધાનસભા કે સંસદ
સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે.
➤ આથી જહેર નિગમો ગ્રાહકો કે જહેર જનતાના ભોગે વધુ
નફો મેળવવાની વૃત્તિ રાખી શકતા નથી.

➤ જાહેર નિગમ પર સંસદ / વિધાનસભાનો અને ખાતાના
પ્રધાનનો એમ બેવડો અંકુશ હોય છે.

(3) સરકારી કંપનીની વ્યાખ્યા આપી તેની લાક્ષણિકતાઓ વિશે નોંધ લખો.

- સરકારી કંપનીની વ્યાખ્યા :
- ભારતીય કંપનીધારા મુજબ, “સરકારી કંપની એટલે
એવી કંપની કે જેમાં સરકારી મૂડીનું પ્રમાણ ઓછામાં
ઓછું 51 % હોય છે.”

- સરકારી મૂડી એટલે કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર, રાજ્ય સરકારો કે કેન્દ્ર સરકાર અને એક કે વધુ રાજ્ય સરકારોની મૂડી હોય છે.
- સરકારી કંપનીના શેર રાષ્ટ્રપતિના નામે ધારણ કરવામાં આવે છે.
- સરકારી કંપનીની લાક્ષણિકતાઓ :
 1. સ્થાપના :
- સરકારી કંપનીની સ્થાપના ભારતીય કંપનીધારા અનુસાર થાય છે.

2. અલગ અસ્તિત્વ :

- સરકારી કંપની અલગ કાયદાકીય વ્યક્તિત્વ (અસ્તિત્વ) ધરાવે છે. તેથી તે કોઈ પણ વ્યક્તિ સામે દાવો માંડી શકે છે કે અન્ય કોઈ વ્યક્તિ કંપની સામે પણ દાવો માંડી શકે છે.
- કંપની પોતાના નામે અન્ય વ્યક્તિઓ સાથે કરાર કરી શકે છે. તેમજ પોતાના નામે મિલકતો પણ ધરાવી શકે છે.

3. મૂડી :

- સરકારી કંપનીની 51% કે તેથી વધુ મૂડી રાજ્ય અને અથવા કેન્દ્ર સરકારને હસ્તક હોય છે.

4. વહીવટ :

- સરકારી કંપનીનો વહીવટ અન્ય કંપનીઓની જેમ કંપનીધારાની જોગવાઈઓ મુજબ થાય છે.

5. કર્મચારીઓની નિમણૂક :

➤ સરકારી કંપનીમાં કર્મચારીઓની નિમણૂક કંપની દ્વારા
નક્કી કરવામાં આવેલ ધારાધોરણ મુજબ થાય છે.

6. સંચાલક મંડળ :

➤ સરકારી કંપનીના સંચાલક મંડળના તમામ સભ્યોની
નિમણૂક સરકાર દ્વારા થાય છે.

7. ઓડિટરની નિમણૂક :

- સરકારી કંપનીને કંપનીધારાની જોગવાઈ મુજબ હિસાબો રાખવાના કે ઓડિટરના નિયમો કે વિધિમાંથી મુક્તિ મળે છે.
- સરકારી કંપનીમાં ઓડિટરની નિમણૂક સરકાર કરે છે.
- સરકારી કંપનીની કાર્યવાહીનો વાર્ષિક અહેવાલ સંસદમાં કે વિધાનસભામાં ૨૪ કરવામાં આવે છે.

8. મૂડી મેળવવાની વ્યવસ્થા :

- સરકારી કંપની જરૂરી મૂડી સરકાર અને ખાનગી શેરધારકોનેઆપવામાં આવેલ શેર દ્વારા મેળવે છે.
- જરૂર પડતી સરકારી કંપની જાહેર જનતા પાસેથી પણ મૂળુમેળવી શકે છે.

9. નીતિવિષયક નિર્ણયો :

- સરકારી કંપનીને લગતા નીતિવિષયક નિર્ણયો સંબંધિત ખાતાનાપ્રધાન દ્વારા લેવામાં આવે છે.

(4) જાહેરસાહસોની બદલાતી જતી ભૂમિકા વિશે જણાવો.

- ભારતદેશ આજાદ થયા પછી એવી અપેક્ષા હતી કે જાહેરક્ષેત્ર અર્થતંત્રના કેટલાક હેતુઓની સિદ્ધ માટે મહત્વની ભૂમિકા ભજવશે.
- અર્થતંત્રના વિકાસ માટે માળખાગત સુવિધાઓનું સર્જન અને ચાવીરૂપ ઉદ્યોગોનો વિકાસ જાહેરક્ષેત્ર કરશે.
- ખાનગીક્ષેત્રને જ્યાંથી અપેક્ષિત વધતર મળવાનું ન હોય ત્યાં તેઓ મોટા પ્રમાણમાં મૂડીરોકાણ કરવા તત્પર ન હતું.

- આથી સરકારે જહેરક્ષેત્રના વિકાસ દ્વારા માળખાકીય સુવિધાઓને સર્જવાની શરૂઆત કરી તેમજ અર્થતંત્રમાં જરૂરી માલસામાન અને સેવાઓનું જહેરક્ષેત્ર દ્વારા ઉત્પાદન શરૂ કર્યું.
- દેશની પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં પણ જહેરક્ષેત્રને ખુબ જ મહત્વ આપવામાં આવ્યું.
- ભારતમાં 1991 પછીનાં વર્ષોમાં આર્થિક નીતિમાં ખાનગીકરણ, ઉદારીકરણ અને વૈક્ષિકીકરણને અપનાવવામાં આવ્યું. પરિણામે જહેરક્ષેત્રની ભૂમિકા બદલાઈ ગઈ.

- જહેરક્ષેત્ર ખાનગી કંપનીઓ સાથે હરીફાઈ કરવા લાગ્યું અને નફાને મહત્વ આપવામાં આવ્યું.
- સતત ઘોટ કરી રહેલા જહેરક્ષેત્રમાં માળખાકીય ફેરફારો શરૂ થયા અને આવા કેટલાંક જહેરક્ષેત્ર બંધ કરી દેવામાં આવ્યા.
- અનેક જહેરક્ષેત્રની ઇક્વિટી મૂડીમાં જહેર જનતાને ભાગ આપવામાં આવ્યો અથવા તેને ખાનગી ઉદ્યોગોને વેચી દેવામાં આવ્યા.

- બિનકાર્યક્ષમ જહેરક્ષેત્રને વિવિધ સમિતિઓ રચી સરકારે કાર્યક્ષમ બનાવ્યાં.
- 1950થી 1990 સુધીનો સમયગાળે જહેરક્ષેત્ર માટે મહત્વપૂર્ણ સાબિત થયો છે.

(5) જહેરક્ષેત્ર અને ખાનગીક્ષેત્રના તફાવતના મુદ્દા જણાવો.

➤ જહેરક્ષેત્ર અને ખાનગીક્ષેત્રના તફાવતના મુદ્દા નીચે મુજબ છે:

તફાવતના મુદ્દા	જહેરક્ષેત્ર	ખાનગીક્ષેત્ર
1. માલિકી	જહેરક્ષેત્રમાં માલિકી કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકારની કે સંયુક્ત રીતે બંને સરકારોની હોથ છે.	ખાનગીક્ષેત્રમાં વ્યક્તિ કે સમૂહની વ્યક્તિઓના માલિકી હોથ છે.

2. અંકુશ

જાહેરક્ષેત્રની માલિકી
સરકારની હોય છ. તેથી
સરકારનો અંકુશ હોય છ.

ખાનગીક્ષેત્ર પર સરકાર
વિવિધ પ્રકારના કાયદા
દ્વારા નીતિવિષયક અંકુશ
રાખી શકે છ.

**3. મુખ્ય
હેતુ**

જાહેરક્ષેત્ર નક્ષાને બદલે
લોકકલ્યાણના હેતુથી
અસ્તિત્વમાં આવે છ.

ખાનગીક્ષેત્ર માત્ર નક્ષાનો
હેતુથી અસ્તિત્વમાં આવે
છ.

4.

નફાખોરી

જાહેરક્ષેત્રો સરકારી
અંકુશને કારણે નફાખોરી
કે સમાજના વિવિધ
વર્ગોનું શોખણું કરતા
નથી.

ખાનગીક્ષેત્રો પોતાનો
નફો વધારવા માટે
નફાખોરી કે સમાજના
વિવિધ વર્ગોનું શોખણું કરે
છે.

5. સ્વરૂપો

સરકારી ખાતાં, જાહેર
નિગમ અને સરકારી
કંપની એ જાહેરક્ષેત્રનાં
સ્વરૂપો છે.

વૈયક્તિક માલિકી,
ભાગીદારી, હિન્દુ અવિ-
ભક્ત કુટુંબ, સહકારી
મંડળી, જોઇન્ટ સ્ટોક
કંપની એ ખાનગીક્ષેત્રનાં
સ્વરૂપો છે.

(6) વૈશિક સાહસોની લાક્ષણિકતાઓ જણાવો.

- વૈશિક સાહસોનો અર્થ : જ્યારે કોઈ પણ ધંધાકીય સાહસ પોતાની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ રાખ્યીય સીમાઓની બહાર ફેલાવે ત્યારે તને વૈશિક સાહસો કહે છે.
- વૈશિક સાહસોની લાક્ષણિકતાઓ :
 1. એક કરતાં વધુ દેશોમાં ધંધો :
- વૈશિક સાહસો અંતરરાખ્યીય ઘોરણે બહુ મોટા પાયા પર કામગીરી કરતાં હોય છે.

- તેઓ વિશ્વના એક કરતાં વધુ દેશોમાં પોતાની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ કરતાં હોય છે.
- તેઓ પોતાની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ જુદા જુદા દેશોમાં એકસાથે અલગ અલગ રીતે કરતાં હોય છે.

2. પ્રાધાન્ય :

- વૈશ્વિક સાહસો રોકાણા, ઉત્પાદન અને વહેંચણીમાં જે-તે પ્રદેશની વિરિષ્ણ બાબતોને મહત્ત્વ આપે છે.

► દરેક દેશની ધાર્મિક, સામાજિક, આર્થિક અને વર્તનલક્ષી માન્યતાઓમાં તકાવત જોવા મળે છે અને આ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને વૈશ્વિક સાહસો જે-તે દેશમાં પોતાની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓ પ્રસારે છે.

3. કડ અને વેચાણ :

► વૈશ્વિક સાહસોનું કડ અને વેચાણ વિશાળ હોય છે.

► ઘણી વાર અમુક નાના દેશોની કુલ રાષ્ટ્રીય આવક કરતાં પણ વૈશ્વિક સાહસોનાં વેચાણની આવક વધારે હોય છે.